

УДК 343.848

*Лазаренко Л. А.,  
кандидат юридичних наук, доцент,  
заступник начальника науково-дослідного  
центру з питань діяльності органів та  
установ ДПтС України Інституту  
кримінально-виконавчої служби*

## **СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

Розглянуто проблеми соціальної адаптації зі звільненими з місць позбавлення або обмеження волі до умов життя на волі, визначено напрями роботи з ними, а також суб'єкти, які реалізують ці напрями. Зазначено основні принципи державної політики щодо соціальної реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі.

**Ключові слова:** соціальна реабілітація; соціальна адаптація; соціально адекватна поведінка; деформація.

Рассматриваются проблемы социальной адаптации с освобожденными из мест лишения или ограничения свободы к условиям жизни на свободе, определяются направления работы с ними, а также субъекты, которые реализовывают эти направления. Указываются основные принципы государственной политики относительно социальной реабилитации лиц, освобожденных из мест лишения свободы.

**Ключевые слова:** социальная реабилитация; социальная адаптация; социально адекватное поведение; деформация.

**Постановка проблеми.** Невід'ємною частиною Державної програми боротьби зі злочинністю є передбачена низкою законів України діяльність державних органів, підприємств, установ різної форми власності, громадських і релігійних організацій не тільки щодо здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від покарання у виді позбавлення або обмеження волі, а й надання цим особам психологічної, правової, матеріальної допомоги, створення умов для їх ре соціалізації та соціальної реабілітації до життя на волі.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Окремі аспекти адапта-

ції осіб звільнених з місць позбавлення волі досліджували Л. І. Аркуша, О. А. Білічак, В. О. Глушков, О. М. Дроздов, С. О. Гриненко, С. В. Єськов, В. А. Колеснік, С. С. Кудінов, Ю. В. Лисюк, Є. Д. Скулиш, М. А. Погорецький, В. Г. Уваров, Р. М. Шехавцов та ін.

**Постановка завдання.** Необхідність соціальної адаптації осіб зумовлена тим, що в процесі відбування покарання в місцях позбавлення або обмеження волі відбуваються певні зміни в особистості засудженого, спричинені об'єктивними і суб'єктивними чинниками, які сприяють деформації в засуджених

навичок соціально адекватної поведінки та ускладнюють їх успішну адаптацію до умов життя на волі.

У зв'язку з цим у таких осіб виникають серйозні проблеми. З одного боку, вони залежать від тих особистісних якостей, які сформувались у процесі відбування покарання і не сприяють відновленню та зміцненню соціальних зв'язків, перешкоджають успішному рішенню життєво важливих питань, пов'язаних із трудовим і побутовим улаштуванням, матеріальним забезпеченням на першому етапі перебування на волі. З другого боку, проблеми при адаптації звільнених до умов на волі пояснюються негативним ставленням до них оточуючого соціального середовища.

#### **Виклад основного матеріалу.**

Чинні закони України та підзаконні акти визначають напрями роботи зі звільненими з місць позбавлення або обмеження волі, а також суб'єктів, які реалізують ці напрями.

На місцеві органи влади, їх наглядові комісії по роботі з неповнолітніми покладено обов'язки щодо трудового та побутового влаштування звільнених. Вони координують цю роботу на підприємствах, в установах, які надають звільненим робочі місця, у деяких випадках забезпечують проживання в гуртожитках.

Органи служби зайнятості населення проводять роботу з працевлаштування звільнених та, у разі потреби, надають їм допомогу й організують професійне навчання, у тому числі перепідготовку та підвищення кваліфікації.

Органи внутрішніх справ і кримінально-виконавчі інспекції здійснюють облік звільнених і контроль за ними. Психолого-педагогічний вплив на звільнених, надання їм до-

помоги у зміцненні соціальних зв'язків, у трудовому та побутовому працевлаштуванні справляють в деяких випадках громадські та релігійні організації. Важливу роботу з деякими категоріями звільнених проводять центри соціального патронажу. Особам, які перебувають під опікою центрів, надається правова, психологічна, медична допомога. На них справляється психолого-педагогічний вплив з метою формування та зміцнення навичок соціально адекватної поведінки.

З особами, які не підпадають під опіку центрів соціальної реабілітації, робота переважно обмежується здійсненням контролю за їх поведінкою з боку органів внутрішніх справ і кримінально-виконавчої інспекції. Надання звільненим із місць позбавлення або обмеження волі правової, психологічної допомоги здійснюється, як правило, епізодично, на розсуд деяких представників органів влади або громадських чи релігійних організацій. У цій роботі відсутній системний і науковий підхід.

Роз'єднання зусиль органів влади і громадських структур у роботі зі звільненими від покарання у виді позбавлення або обмеження волі, відсутність центру, який координував би цю роботу, є причинами низької ефективності профілактики рецидивної злочинності, яка сягає нині до 30 % загальної злочинності.

Досвід профілактичної діяльності багатьох країн показує, що для забезпечення успішної такої діяльності необхідно створити єдиний державний центр, на який би покладалося виконання кількох завдань.

По-перше, профілактика рецидивної злочинності тісно пов'язана з роботою щодо осіб, до яких була за-

стосована міра покарання, не пов'язана з позбавленням волі. У зв'язку з демократизацією суспільства, пом'якшенням державної карної та адміністративної політики суттєво збільшується практика застосування альтернативних покарань. Облік цих осіб і контроль за їх поведінкою нині здійснює кримінально-виконавча інспекція.

По-друге, важливою державною проблемою є робота зі звільненими з місць позбавлення чи обмеження волі. Ця діяльність досить близько пов'язана з виконанням першого завдання й тому може бути об'єднана під керівництвом одного відомства.

По-третє, досвід багатьох десяти років свідчить, що ефективність профілактики рецидивної злочинності багато в чому залежить від організації патронажної діяльності, її активності та охоплення всіх регіонів нашої держави. Вироблення методичних основ патронажної діяльності, узагальнення досвіду роботи зі звільненими з місць позбавлення волі та звільненими з випробуванням також потребує створення спеціальної служби.

Розв'язання зазначених проблем у ряді країн-сусідів України (Польщі, Словаччини, Румунії) та у розвинених країнах (Великій Британії, США) досягається створенням спеціальної державної служби. На цю службу покладається робота з особами, засудженими до альтернативного покарання, а також звільненими з місць покарання або обмеження волі.

Практика виконання покарань в Україні показує наявність великої кількості осіб, які потребують особливої уваги з боку держави у зв'язку з тим, що вони є джерелом рецидив-

ної злочинності. Тому роботу з цією категорією осіб доречно покласти на Службу пробації чи Службу соціальної реабілітації.

Чинна законодавча та нормативна база в цілому дає змогу здійснювати процес підготовки засуджених до звільнення та сприяти вирішенню питань їх трудового й побутового влаштування після звільнення з місць позбавлення волі.

Вивчення практики роботи існуючих центрів соціальної адаптації та інших відповідних закладів свідчить, що найбільш ефективно діють заклади, які перебувають у відомстві органів соціального захисту населення, оскільки це дає змогу залучати для забезпечення їх функціонування можливості місцевих бюджетів, благодійних фондів, громадських і релігійних організацій. Це відповідає також міжнародній практиці щодо сприяння соціальній адаптації особам, які відбули кримінальне покарання.

Основними напрямками у сфері соціальної реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі є:

- створення механізмів політики соціальної реабілітації осіб, звільнених від покарання або засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, що передбачатиме створення нормативно-правової бази, організаційного, науково-методичного та кадрового забезпечення реалізації політики соціальної реабілітації;

- створення умов для забезпечення соціальної реабілітації осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі або обмеження волі, що передбачатиме створення їм житлових, соціально-побутових умов, сприяння професійній підготовці та працевла-

штуванню, інформаційному забезпеченню, проведенню з ними соціальної та психологічної роботи.

Передбачено, що реалізація політики у сфері соціальної реабілітації осіб, які звільнилися з місць позбавлення або обмеження волі, буде сприяти їх ресоціалізації та підвищенню ефективності профілактики рецидивної злочинності [1].

Основними принципами державної політики щодо соціальної реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, мають бути:

- принцип поваги і гідності людини, захисту її прав та інтересів;
- принцип пріоритету цінностей життя та здоров'я;
- принцип нормалізації, що передбачає запобігання маргіналізації та сегрегації;
- принцип наступності діяльності з ресоціалізації та соціальної реабілітації;
- принцип незалежності діяльності з реабілітації від діяльності з виконання покарань.

Одним із головних напрямів політики соціальної реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, має бути створення сприятливих житлових, соціально-побутових і матеріальних умов.

Пріоритетними напрямами у цій сфері мають бути:

- створення передумов для надання особам, звільненим з місць позбавлення або обмеження волі, соціального житла на умовах оренди за рахунок державного і комунального житлового фонду;
- удосконалення нормативно-правової бази для визначення можливостей реалізації права на житло осіб, звільнених з місць позбавлення волі;

- створення при центрах соціальної реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення або обмеження волі, гуртожитків/притулків для тимчасового проживання на термін вирішення питання з постійним житлом;

- забезпечення надання адресної матеріальної допомоги у зв'язку з браком доходів, допомоги щодо безробіття особам, звільненим з місць позбавлення волі. Зокрема, особливу увагу слід приділити медичній допомозі, оскільки досить велика кількість осіб, які повертаються з місць позбавлення волі, набули в колоніях специфічних хвороб і потребують медичної реабілітації перед працевлаштуванням.

Координація зусиль державних і недержавних організацій для залучення необхідних коштів та їх ефективного використання для розв'язання проблем постпенітенціарного патронажу.

Найважливішою умовою для успішної соціальної реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, є їх працевлаштування та подальша трудова діяльність. Сприяння скорішому працевлаштуванню особи після її звільнення з місць позбавлення волі повинно відбуватися шляхом організації підготовки до подальшої трудової діяльності в період відбування покарання.

Основними принципами політики у цій сфері мають бути такі:

- сприяння навчанню особи відповідно до її уподобань та здібностей з урахуванням потреб існуючого за місцем проживання (повернення) ринку праці;
- відповідність професійної підготовки сучасним вимогам.

Також для сприяння соціальній реабілітації важливим напрямом

політики має стати вдосконалення проведення соціальної та психологічної роботи з особами, які відбувають покарання та які звільнилися з місць позбавлення та обмеження волі. Це найбільш складне завдання, яке потребує спеціально скоординованих зусиль цілої низки державних служб і організацій.

Для забезпечення реалізації цього напрямку політики необхідно:

- удосконалити зміст і форми роботи з підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі;

- забезпечити широке впровадження індивідуальних програм соціальної реабілітації як основного завдання соціальної роботи з особами, які відбувають покарання (напередодні звільнення) та які звільнилися з місць позбавлення волі;

- запровадження механізму соціального супроводу осіб, звільнених з місць позбавлення волі на період їх адаптації до умов на волі;

- запровадити роботу з сім'єю, яка мала б на меті відновлення та зміцнення родинних стосунків;

- удосконалити форми та методи психологічної роботи з особами, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі та які звільнилися з місць позбавлення волі;

- для відновлення і зміцнення соціальних зв'язків звільнених від карних покарань розробити засади залучення до роботи з ними представників громадськості, здатних позитивно на них впливати та надавати цим особам систематичну психологічну допомогу.

**Висновки.** Для забезпечення процесу соціальної реабілітації важливим напрямом політики має стати інформаційне забезпечення, а саме: підвищення рівня інформаційно-просвітницької роботи серед засуджених, які перебувають у місцях позбавлення волі, та звільнених осіб.

У межах цього напрямку слід передбачити інформаційне забезпечення, у тому числі друкованих видань, осіб, які утримуються в установах виконання покарань, та звільнених з місць позбавлення волі щодо: діяльності центрів соціальної реабілітації; права на соціальну допомогу;

обов'язків державних органів та установ щодо надання допомоги в трудовому та побутовому влаштуванні особам, які звільняються з місць позбавлення волі; можливостей отримання соціальної допомоги та соціальних послуг у закладах та установах різних форм власності.

### Список використаних джерел

1. Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 верес. 2017 р. № 654-р. URL.: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid...>

**L. Lazarenko,**

*PhD, associated professor, Deputy Head of the  
Scientific Research Centre*

## **SOCIAL ADAPTATION OF PERSONS, WHO ARE RELEASED FROM THE PLACES OF DEPRIVATION OF LIBERTY**

The article deals with the problems of social adaptation of the offenders released from the penitentiary establishments in order they are ready to the living conditions in the civil society. The directions of the corresponding activities and the officials, who work with such persons, have been determined. The basic principles of the state policy concerning social rehabilitation of former inmates have been indicated.

The necessity and importance of social adaptation of such persons has been revealed. The reason is that in the process of serving the sentence related to the imprisonment certain changes occur in the personality of inmates. There are different objective and subjective factors, which cause deformation of the convicts' skills related to the socially adequate behaviour. It complicates their successful resocialisation.

It has been revealed that the convicts' personal qualities and features of the behavior that were formed during the process of serving their sentences do not contribute to the rehabilitation and strengthening of the positive social ties. That is why it is difficult for them to resolve successfully the vital problems related to the employment and accommodation at the first stage after their release. On the other hand, the problem of adaptation of the released persons to the new conditions is caused by the negative attitude to them of other people. So, the social environment does not contribute to their resocialization.

It has been cleared up that the corresponding activities of the enterprises, of various forms of property, state bodies, agencies and institutions, as well as the public and religious organizations are envisaged by different laws of Ukraine as an integral part of the State Programme on Combating Crime. The State should not only control the behavior of the released persons, but should also provide them with the psychological, legal, financial and material assistance. It is necessary to create proper conditions for their resocialization and social rehabilitation.

The awareness level raising is necessary for the process of social rehabilitation, which is a very important element of the state policy in that sphere. It has been proved that the information support, namely raising the level of awareness, as well as the corresponding educational activities among inmates and the released persons, are the topical issues of providing them with the state and NGOs' support and assistance.

**Key words:** *social rehabilitation; social adaptation; social adequate behavior; deformation.*

*Надійшла до редакції 3.11.2017*